Viquipèdia

Nyanja

El **Nyanja** o **Chewa** és un idioma de la família de les Llengües bantus parlat a Malawi, també conegut com a **Chichewa** o **Chinyanja** a Zàmbia o **Nyassa** a Moçambic. És l'idioma nacional de Malawi, on es diu **chichewa** per insistència del president Hastings Kamuzu Banda, i parlat principalment a la zona central i meridional del país.[2] És un dels set idiomes africans oficials a Zàmbia, parlat sobretot a la seva part oriental i per altres ètnies com els ngoni i els Kunda. Allí rep el nom més neutral de **Chinyanja** (llengua del llac, referint-se al llac Malawi). També es parla a Moçambic, especialment a les províncies de Tete i Niassa i a Zimbàbue on segons alguns estudis és la tercera llengua més parlada.[3][4] És una de les 55 llengües enregistrades en el disc d'or de les Voyager.[5]

El nyanja o chewa pertany al mateix grup (Guthrie Zona N) com el tumbuka i el sena.[6]

Nyanja	
Chichewa, Chinyanja	
Altres noms	Chewa
Tipus	llengua i llengua viva
Parlants	
13.661.000 (2016)[1]	
Parlants nadius	Malawi: 9.643.000 Zàmbia: 1.980.000 Moçambic: 1.235.000 Zimbàbue: 819.000 Sud-àfrica: 214.000 Tanzània: 63.000 Swazilàndia: 7.300
Parlat a	Malawi, Moçambic i Zàmbia
Oficial a	Malawi, Zimbàbue (parcialment a Zàmbia)
Autòcton de	Regió Central, Província de Niassa, Zambézia, Província de Tete, Província Central i Província de l'Est
Classificació lingüística	
llengua humana llengües nigerocongoleses llengües congoatlàntiques llengües volta-congoleses llengües Benué-Congo llengües bantoides llengües bantoides meridionals llengües bantus	
Característiques	
Sistema d'escriptura	alfabet llatí
Codis	
ISO 639-1	ny
ISO 639-2	nya
ISO 639-3	nya
Glottolog	nyan1308 (http://glottolog.org/resource/languoid/id/nyan1308)
Linguasphere	99-AUS-xa (http://www.hortensj-garden.org/index.php?tnc=1&tr=lsr&nid=99-AUS-xa)
Ethnologue.com	nya (http://www.ethnologue.com/language/nya)
ASCL	9232
IETF	ny

Contingut

Història

Els chewa eren una branca dels maravi que vivien a la província oriental de Zàmbia i al nord de Moçambic pel sud fins al riu Zambeze d'ençà el segle XVI o abans.[7][8]

El nom "Chewa" (en la forma *Chévas*) fou recollida per primer cop per António Gamitto, qui amb 26 anys en 1831 fou nomenat segon en el comandament d'una expedició des de Tete a la cort del rei

Kazembe a l'actual Zàmbia. La seva ruta el va portar pel país del rei Undi a l'oest de les muntanyes Dzalanyama, a través d'una cantonada de l'actual Malawi i a Zàmbia.[9] Més tard va escriure un informe incloent algunes notes etnogràfiques i lingüístiques, i vocabularis. D'acord amb Gamitto, el poble malawi (*maraves*) eren governats pel rei Undi al sud del corrent Chambwe (prop del sud de l'actual frontera entre Moçambic i Zàmbia), mentre que els chewa vivien al nord del Chambwe.[10]

A part d'unes poques paraules registrades per Gamitto, el primer registre extens de la llengua chewa va ser fet per Johannes Rebmann en el seu *Diccionari de la llengua Kiniassa*, publicat el 1877 però escrit en 1853-1854. Rebmann era un missioner que vivia prop de Mombasa, a Kenya, i va obtenir la seva informació d'un esclau de Malawi, conegut amb el nom suahili de Salimini, que havia estat capturat a Malawi uns deu anys abans.[11] Salimini, qui provenia d'un lloc anomenat Mphande potser de la regió de Lilongwe, també va assenyalar algunes diferències entre el seu propi dialecte (que ell anomenava *kikamtunda*, l'idioma de l'altiplà) i el dialecte maravi (*Kimaravi*) que es parlava més al sud; per exemple, el maravi anomenava *mombo* per a l'arbre que ell mateix anomena *kamphoni*.[12]

La primera gramàtica, *A Grammar of the Chinyanja language as spoken at Lake Nyasa with Chinyanja–English and English–Chinyanja vocabulary*, fou escrita per Alexander Riddel en 1880 i es van fer traduccions parcials de la Bíblia a finals del segle XIX. Entre les primeres gramàtiques i vocabularis hi ha *A vocabulary of English–Chinyanja and Chinyanja–English: as spoken at Likoma, Lake Nyasa*[13] i *A grammar of Chinyanja, a language spoken in British Central Africa, on and near the shores of Lake Nyasa*,[14] per George Henry (1891). La Bíblia sencera fou traduïda al dialecte de l'illa Likoma per William Percival Johnson i publicat com a *Chikalakala choyera : ndicho Malangano ya Kale ndi Malangano ya Chapano* en 1912.[15] Una altra gramàtica, concentrada en el dialecte chewa de Kasungu, va ser *A Grammar of Chichewa* de Mark Hanna Watkins (1937). Aquest llibre, la primera gramàtica d'una llengua africana escrita per un estatunidenc, era una obra de cooperació entre un jove estudiant de doctorat afroamericà i un altre estudiant africà, Hastings Kamuzu Banda, que el 1966 era de convertir-se en el primer president de la República de Malawi.[16][17]

La llengua canvia cada dia. Això es deu al fet que els parlants barregen paraules angleses amb chichewa.[18]

Fonologia

Vocals

El chewa té cinc vocals: *a, e, i, o, u*. A vegades es troba vocals llargues o dobles, p.ex. *áákúlu* 'gran' (classe 2), *kufúula* 'cridar'.[19] Quan una paraula cau al final de la frase, la penúltima vocal tendeix a allargar-se,[20] llevat en noms i paraules no chewa com *Muthárika* o *ófesi*, en el qual la penúltima vocal sempre és curta. Afegeix 'u' o 'i' en paraules prestades com *láputopu* 'laptop' o *íntaneti* 'internet' tendeix a ser silenciades i poc pronunciades.

Consonants

En chewa les consonants a vegades són seguides per una vocal, algunes per *w*, i a vegades per *y*:

- *ba*, *kha*, *ga*, *fa* etc.
- *mphwa*, *khwa*, *gwa*, *fwa* etc.
- *thya*, *mya*, *fya*, *nya* etc.

El lloc de *bya* és presa de la palatalitzada africada *bza*, i el lloc de *gya* és ocupat per *ja*. Algunes consonants poden ser precedides per nasal homorgànica:

- *mba*, *nkha*, *mfa*, *nsa*, *ngwa* etc.

Les possibles combinacions de consonants es poden organitzar en la següent taula:

Tabla de consonants chewa

	Sonora	**Plana**	**Aspirada**	**Sonora nasalitzada**	**Aspirada nasalitzada**	**nasal**	**semivocal/ líquida**
labial	*ba* /ɓ/	*pa* /p/	*pha* /pʰ/	*mba* /ᵐb/	*mpha* /ᵐpʰ/	*ma* /m/	*(ŵa)* /wᵝ/
	bwa /ɓʷ/	*pwa* /pʷ/	*phwa* /pʷʰ/	*mbwa* /ᵐbʷ/	*mphwa* /ᵐpʷʰ/	*mwa* /mʷ/	*wa* /w/
	bza /bzʲ/	*pya* /pʲ/	*psa* /psʲ/	*mbza* /ᵐbzʲ/	*mpsa* /ᵐpsʲ/	*mya* /mʲ/	
dental	*da* /ɗ/	*ta* /t/	*tha* /tʰ/	*nda* /ⁿd/	*ntha* /ⁿtʰ/	*na* /n/	*la/ra* /ɽ/
	dwa /ɗʷ/	*twa* /tʷ/	*thwa* /tʷʰ/	*ndwa* /ⁿdʷ/	*nthwa* /ⁿtʷʰ/		*lwa/rwa* /ɽʷ/
	dya /ɗʲ/	*tya* /tʲ/	*thya* /tʲʰ/	*ndya* /ⁿdʲ/	*nthya* /ⁿtʲʰ/		
velar/ palatal	*ga* /g/	*ka* /k/	*kha* /kʰ/	*nga* /ᵑg/	*nkha* /ᵑkʰ/	*ng'a* /ŋ/	(*ha*) /h/
	gwa /gʷ/	*kwa* /kʷ/	*khwa* /kʷʰ/	*ngwa* /ᵑgʷ/	*nkhwa* /ᵑkʷʰ/	*ng'wa* /ŋʷ/	
	ja /d͡ʒ/	*cha* /t͡ʃ/	*tcha* /t͡ʃʰ/	*nja* /ⁿd͡ʒ/	*ntcha* /ⁿt͡ʃʰ/	*nya* /ɲ/	*ya* /j/
labio-dental	*va* /v/		*fa* /f/	*mva* /ᶬv/	*mfa* /ᶬf/		
	vwa /vʷ/		*fwa* /fʷ/				
	(vya) /vʲ/		*(fya)* /fʲ/				
sibilant	*za* /z/		*sa* /s/	*nza* /ⁿz/	*nsa* /ⁿs/		
	zwa /zʷ/		*swa* /sʷ/	*nzwa* /ⁿzʷ/	*nswa* /ⁿsʷ/		
	(zya) /zʲ~ʒ/		*sha* /ʃ/				
africada	*dza* /d͡z/		*tsa* /t͡s/	*(ndza)* /ⁿd͡z/			
	(dzwe) /d͡zʷ/		*tswa* /t͡sʷ/				

Literatura nyanja

- E.J. Chadza
- Steve Chimombo
- Whyghtone Kamthunzi
- Francis Moto
- Jack Mapanje
- E.J. Chadza
- Benedicto Wokomaatani Malunga
- Innocent Masina Nkhonyo

Referències

1. Chichewa (https://joshuaproject.net/languages/nya) a the Joshua Project
2. Mchombo (2006).
3. Chichewa (http://www.ethnologue.com/17/language/nya/) a Ethnologue
4. *Malawian Writers and Their Country*, edited by Bridgette Kasuka, published on Lulu.com, page 143 (https://books.google.cat/books?id=6PSaBAAAQBAJ&pg=PA143&lpg=PA143&dq)
5. "Voyager Greetings" (http://voyager.jpl.nasa.gov/spacecraft/greetings.html)
6. Kiso (2012), pp.21ff.
7. Marwick (1963)
8. Newitt (1982).
9. Marwick (1964).
10. Marwick (1963), p.383.
11. Rebman (1877), prefaci.
12. Rebmann (1877) s.v. M'ombo.
13. Woodward, M. E. 1895.
14. Henry, George. 1891.
15. *The UMCA in Malawi*, p 126, James Tengatenga, 2010: "Two important pieces of work have been accomplished during these later years. First, the completion by Archdeacon Johnson of the Bible in Chinyanja, and secondly, the completed Chinyanja prayer book in 1908."
16. Watkins (1937), p.7.
17. Wade-Lewis (2005).
18. Batteen (2005).
19. Atkins (1950), p.201.
20. Downing & Pompino-Marschall (2013).

Bibliografia

- Atkins, Guy (1950) "Suggestions for an Amended Spelling and Word Division of Nyanja" (http://www.jstor.org/stable/1156786) *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 20, No. 3
- Batteen, C. (2005). "Syntactic Constraints in Chichewa/English code-switching." (http://vanhise.lss.wisc.edu/ling/files/ling_old_web/lso/wpl/6/batteen.pdf)
- Goodson, Andrew, (2011). *Salimini's Chichewa* (http://www.chichewadictionary.org/media/Goodson-Saliminis_Chichewa_2011-05-11.pdf) In Paas, Steven (2011). *Johannes Rebmann: A Servant of God in Africa before the Rise of Western Colonialism*, pp. 239–50.

- Gray, Andrew; Lubasi, Brighton; Bwalya, Phallen. *Town Nyanja: a learner's guide to Zambia's emerging national language*, 2013.
- Hetherwick, Alexander. *A Practical Manual of the Nyanja Language ...* (http://books.google.cat/books?id=mWsVAAAAYAAJ). Society for Promoting Christian Knowledge, 1907 [Consulta: 25 agost 2012].
- Henry, George, (1904). *A grammar of Chinyanja, a language spoken in British Central Africa, on and near the shores of Lake Nyasa (http://books.google.cat/books?id=xjY-AAAAYAAJ).*
- Hullquist, C.G. (1988). *Simply Chichewa*.
- Hyman, Larry M. & Al D. Mtenje (1999a). "Prosodic Morphology and tone: the case of Chichewa" in René Kager, Harry van der Hulst and Wim Zonneveld (eds.) *The Prosody-Morphology Interface*. Cambridge University Press, 90-133.
- Hyman, Larry M. & Al D. Mtenje (1999b). "Non-Etymological High Tones in the Chichewa Verb", *Malilime: The Malawian Journal of Linguistics* no.1.
- Katsonga-Woodward, Heather (2012). *Chichewa 101*. ISBN 978-1480112056.
- Kanerva, Jonni M. (1990). *Focus and Phrasing in Chichewa Phonology*. New York, Garland.
- Kishindo, Pascal, (2001). "Authority in Language" (http://repository.tufs.ac.jp/bitstream/10108/20144/1/jaas062009.pdf): The Role of the Chichewa Board (1972-1995) in Prescription and Standardization of Chichewa. *Journal of Asian and African Studies*, No. 62.
- Kiso, Andrea (2012). "Tense and Aspect in Chichewa, Citumbuka, and Cisena" (http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:546594/FULLTEXT01.pdf). Ph.D. Thesis. Stockholm University.
- Kunkeyani, Thokozani (2007). "Semantic Classification and Chichewa Derived Nouns" (http://www.soas.ac.uk/linguistics/research/workingpapers/volume-15/file37805.pdf). SOAS Working Papers in Linguistics Vol.15 (2007): 151-157.
- Laws, Robert. *An English–Nyanja dictionary of the Nyanja language spoken in British Central Africa* (http://books.google.cat/books?id=1gsUAAAAYAAJ&pg=PA1). J. Thin, 1894, p. 1– [Consulta: 25 agost 2012].
- Mapanje, John Alfred Clement (1983). "On the Interpretation of Aspect and Tense in Chiyao, Chichewa, and English" (http://discovery.ucl.ac.uk/1381825/1/388806.pdf). University College London PhD Thesis.
- Marwick, M.G., (1963). "History and Tradition in East Central Africa Through the Eyes of the Northern Rhodesian Chewa", *Journal of African History*, 4, 3, pp. 375–390.
- Marwick, M.G., (1964). "An Ethnographic Classic Brought to Light" (http://www.jstor.org/stable/1157361) *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 34, No. 1, pp. 46–56.
- Maxson, Nathaniel (2011). *Chichewa for English Speakers: A New and Simplifed Approach*. ISBN 978-99908-979-0-6.
- Mchombo, Sam, (2004). *The Syntax of Chichewa.* Cambridge Syntax Guides
- Mchombo, S. (2006). "Nyanja". In *The Concise Encyclopedia of Languages of the World* (Elsevier). (Available on the Internet.)
- Missionários da Companhia de Jesus, (1963). *Dicionário Cinyanja–Português*. Junta de Investigaçôes do Ultramar.
- *Mtanthauziramawu wa Chinyanja/Chichewa*: The first Chinyanja/Chichewa monolingual dictionary (c.2000). Blantyre (Malawi): Dzuka Pub. Co. (Also published online at the website of the "Centre for Language Studies of the University of Malawi" (http://www.unima-cls.org/).)
- Mtenje, Al D. (1986). *Issues in the Non-Linear Phonology of Chichewa* part 1 (http://www.caldi.uct.ac.za/wp-content/uploads/2013/09/Mtenje_thesis_web_p1-184.pdf). *Issues in the Non-Linear Phonology of Chichewa* part 2 (http://www.caldi.uct.ac.za/wp-content/uploads/2013/09/Mtenje_thesis_web_p184-end.pdf). PhD Thesis, University College, London.
- Mtenje, Al D. (1987). "Tone Shift Principles in the Chichewa Verb: A Case for a Tone Lexicon", *Lingua* 72, 169-207.

- Newitt, M.D.D. (1982) "The Early History of the Maravi" (http://www.jstor.org/stable/182054). *The Journal of African History*, vol 23, no. 2, pp. 145–162.
- Paas, Steven, (2015). 5th edition. *Dictionary / Mtanthauziramawu. English – Chichewa / Chinyanja // Chichewa / Chinyanja – English.* Foundation Heart for Malawi, Veenendaal, The Netherlands.
- Rebman, John (= Johannes Rebmann), (1877). *A Dictionary of the Kiniassa Language* (https://archive.org/details/dictionarykinia02socigoog). Church Missionary Society (reprinted Gregg, 1968).
- Riddel, Alexander. *A Grammar of the Chinyanja Language as Spoken at Lake Nyassa: With Chinyanja–English and English–Chinyanja Vocabularies* (http://books.google.cat/books?id=h8ExAQAAMAAJ). J. Maclaren & Son, 1880 [Consulta: 25 agost 2012].
- Scotton, Carol Myers & Gregory John Orr, (1980). *Learning Chichewa*, Bk 1 (http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED206157.pdf). *Learning Chichewa*, Bk 2 (http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED206158.pdf). Peace Corps Language Handbook Series. Peace Corps, Washington, D.C. (Per als enregistraments, vegeu la secció d'enllaços externs.)
- Stevick, Earl et al. (1965). *Chinyanja Basic Course* (http://fsi-languages.yojik.eu/languages/Chinyanja/Fsi-ChinyanjaBasicCourse-StudentText.pdf). Foreign Service Institute, Washington, D.C. (Recordings of this are available on the internet.)
- Salaun, N. (1993) [1978]. *Chicheŵa Intensive Course*. Likuni Press, Lilongwe.
- Scott, David Clement & Alexander Hetherwick (1929). *Dictionary of the Nyanja Language*.
- Wade-Lewis, Margaret (2005). "Mark Hanna Watkins" (http://muse.jhu.edu/journals/haa/summary/v001/1.wade-lewis.html). *Histories of Anthropology Annual*, vol 1, pp. 181–218.
- Watkins, Mark Hanna (1937). *A Grammar of Chichewa: A Bantu Language of British Central Africa* (http://www.jstor.org/stable/522167), *Language*, Vol. 13, No. 2, Language Dissertation No. 24 (Apr.-Jun., 1937), pp. 5–158.
- Woodward, M.E., (1895). *A vocabulary of English–Chinyanja and Chinyanja–English as spoken at Likoma, Lake Nyasa (http://books.google.cat/books?id=vIEOAAAAYAAJ).* Society for Promoting Christian Knowledge.

Enllaços externs

Guia de viatges de **Nyanja** a Wikivoyage.

- Diccionari online anglès–chichewa (http://translate.chichewadictionary.org/)
- My First Chewa Dictionary (http://ny.kasahorow.org/app/d) kasahorow
- Chichewa a Omniglot (http://www.omniglot.com/writing/chichewa.php)
- English / Chichewa (Nyanja) Online Dictionary (http://sasrc.com/chichewa/)
- Bíblia completa (Buku Lopatulika, 1922, revisat 1936) en Nyanja, capítol a capítol (https://www.bible.com/bible/1068/gen.1.bl92)
- Sagrat Alcorà en Chichewa (http://islamhouse.com/ar/books/727529/)
- Recordings of pages of Scotton & Orr's *Learning Chichewa* (http://www.iu.edu/~celtie/chichewa_archive.html)
- OLAC resources in and about the Nyanja language (http://www.language-archives.org/language/nya)

Obtingut de «https://ca.wikipedia.org/w/index.php?title=Nyanja&oldid=24077858»

La pàgina va ser modificada per darrera vegada el 12 jul 2020 a les 23:32.

El text està disponible sota la Llicència de Creative Commons Reconeixement i Compartir-Igual; es poden aplicar termes addicionals. Vegeu les Condicions d'ús. Wikipedia® (Viquipèdia™) és una marca registrada de Wikimedia Foundation, Inc.